

**Balík, Stanislav; Kubát, Michal: Teorie a praxe totalitních a
autoritativních režimů, Praha: Dokořán, s.r.o., 2004, 167
stran, ISBN 80-86569-89-6**

Martin Bastl

Knihy Stanislava Balíka a Michala Kubáta se, jak ostatně předesílá název, věnuje tématu totalitních a autoritativních režimů. Autoři sami naznačují v úvodu, že jejich příspěvek lze označit za první původní český rozsáhlejší text věnovaný výzkumu tohoto tématu z politologické perspektivy¹, nikoliv historiografické, výhradně popularizační či – v nejméně přijatelných, nicméně v uplynulých několika desítkách let nikoliv zcela ojedinělých případech – pseudovědecké, propagandistické. Motivem, který je uváděn jako jeden z klíčových podnětů ke zpracování knihy, je i příspěvek k zpřehlednění terminologického zmatku, který panuje při laickém, například žurnalistickém, ale příležitostně i odborném užívání termínů souvisejících s problematikou. V případě motivu se jistě jedná o nanejvýš cenný záměr, přestože cíl, tedy konečné definování termínu, se autorům nemohlo objektivně podařit naplnit i s ohledem na fakt, že užívané termíny (extremismus a další, které budou zmíněny později) postrádají všeobecně akceptovanou definici nejen v laických, ale i v odborných, tedy politologických kruzích a jsou plně a neodmyslitelně závislé na historickém a politickém kontextu práce jednotlivých badatelů, tedy i Balíka a Kubáta. Přesto, díky tomu, že práce tvoří terminologický konzistentní celek, je její příspěvek k diskusi, která ovšem, jak se domnívám, nebude mít v dohledné době závěr, přinejmenším v českém prostředí nezanedbatelný. Klíčový zřejmě bude jednak v poskytnutí dalšího impulsu širší čtenářské obci v rozlišování hranic vymezujících coby termíny fašismus a nacismus, přičemž právě stanovení hranic mezi těmito fenomény je – bohužel – chronický problém spojený s častou snahou o zjednodušení výkladu, dalším významným přínosem textu je percepce post-totalitních režimů jako svébytné kategorie nedemokratického zřízení.

Knihu autoři rozdělili do osmi kapitol. První kapitola se zabývá terminologií, druhá a třetí jsou párové, přičemž druhá se věnuje totalitarismu a třetí autoritarismu, čtvrtá analyzuje problematiku legitimacy v autoritativních i totalitních režimech, pátá, která poněkud vybočuje z rámce textu a autoři ji zřejmě zařadili s úmyslem pokrýt všechny aspekty zkoumaného tématu, se

¹ Totalitárními a autoritativními režimy se zabývá Balík také v jedné z kapitol knihy *Demokracie* (eds. Hloušek, Kopeček, Brno, 2003), obdobně se autoři Hloušek, Kopeček v téže knize věnují případům hybridních demokracií.

zabývá alespoň rámcově politickou psychologií související s autoritarismem a totalitarismem. Šestá a sedmá kapitola se věnují obsírněji rozdílům mezi totalitarismem a autoritarismem na základní úrovni a zabývají se ideologií, kterou autoři identifikují jako nezbytnou podmínku totalitarismu, a mentalitou, která podle nich sehrává u autoritarismu obdobnou roli jako ideologie u totalitarismu. Obvyklá cesta k uchopení rozdílů spočívá v systémové, nejčastěji institucionální, komparaci, o to je šestá kapitola zajímavější. Sedmá kapitola rozvádí projevy “praktického fungování” totalitarismu a autoritarismu, zahrnuje několik dílčích případových studií autoritativních a totalitních režimů a zřejmě plní funkci ilustrativní k dříve nastíněným tezím a osmá nabízí komparaci některých aspektů některých autoritativních a totalitních režimů.

Pokud se budu zabývat jednotlivými kapitolami podrobněji, jako nejschůdnější a nejpoptatnější tradici se mi zdá výklad paralelní s výkladem autorů a mohu tedy začít od kapitoly věnující se terminologii. Autoři vidí mezery v přesném vymezení a trefném užívání pojmů u novinářů, u kterých, jak se domnívají, jde zejména o nevzdělanost (osobně bych zmínil ovšem ještě tlak na užití zkratky), u politiků chápou nepřesné užívání termínů jako součást politického boje. Zmiňují pejorativní zabarvení, kterého některé termíny dosáhly, jako potenciál k jejich užívání coby “politické nadávky” (str. 11). Dovolil bych si oponovat konstatování, že v užívání “politických nadávek” v běžném soupeření nebo jako součásti politického soupeření “dosáhli skutečného mistrovství komunisté, sami úhlavní ideologičtí a političtí nepřátelé demokracie” (str. 12), protože to je zjevně velmi rozšířený jev. Terminologický zmatek panuje podle autorů i ve sféře odborné, včetně politologie. Také to je pravda, i za sebe mohu připustit, že považuji za nerozumné používání odlišených termínů “extremistické” a “extrémní”, pokud lze použít termínu “radikální” (ve smyslu “systémově kritické” - kritika “ke kořenům jdoucí”; od toho termín “radikál”) a “extrémní” (ve smyslu “vyhrocené, krajní”; od toho termín “extremista”) ve podobě konstituované již před více než sto lety. Autoři rozlišují zkoumané termíny do 4 skupin: na termíny označující typ nedemokratické vlády, na termíny spojené většinou se jménem některého teoretika či politického vůdce nebo hnutí, termíny odvozené od ideologie spojované s antidemokratiem, na termíny spjaté s politickou charakteristikou. Termínům čtvrté kategorie se autoři věnují nejdříve (termínům druhé a třetí kategorie se věnují v šesté kapitole). Autoři nejprve zmiňují pojmy extremismus a radikalismus (srov. např. Strmiska 1998: 27-44, Mareš 1998: 13-106, Bastl 2003: 282-288) i málo doceněný pojem “antisystémový”. Bohužel už se nezabývají např. debatou o termínech “protisystémový” a “mimosystémový”, která by mohla do jisté míry obohatit i českou politologii, ale po slibném začátku v knize z roku 1998 “Politický radikalismus a extremismus v České republice” na ni nebylo systematictěji navázáno. Zajímavé je spojení

“radikalismu” se “stranou protestu” (str. 15), přičemž jako příklad strany protestu uvádějí ekology (str. 15). V tomto okamžiku se, obávám se, autorům daří terminologický chaos zvyšovat. “Ekolog” je přesněji vzato vědec zabývající se “ekologií”. Různé “zelené” strany, které mají autoři zřejmě na mysli, by bylo nutné mnohem podrobněji popsat, charakterizovat a zařadit, pokud bychom chtěli použít jejich existence jako průkazného ilustrativního příkladu. Jako s posledním termínem se autoři vyrovnávají s pojmem “fundamentalismus” (str. 16). V další části první kapitoly se autoři věnují pojmům označujícím typy nedemokratické vlády, přičemž bych pouze podotkl, že nezmiňují některé další typy nedemokratických zřízení, např. anarchie atd., což by měl mít čtenář na paměti, aby nezískal dojem vyčerpávajícího přehledu – ten autoři ostatně sami ani neslibují, pouze rámcově upozorňují na některé termíny související s autoritativními nebo totalitními režimy.

V druhé kapitole se autoři zabývají totalitarismem. Politologicky zajímavý se mi zdá pólový koncept “ideálního totalitarismu” (str. 23) zmiňovaný v souvislosti s G. Sartorem (v protikladu ke konceptu “ideální demokracie” R. A. Dahla), ke které se konkrétní režimy mohou pouze blížit, nikoliv jej dosáhnout. Tento koncept umožňuje mnohem pružnější analýzu jednotlivých režimů, než je tomu u konceptů ztotožňujících totalitarismus s jednotlivými historickými režimy. Stejně zajímavá je následující část textu, která čtenáři alespoň naznačuje debatu zastánců názoru o trvalé přítomnosti totalitních prvků v historicky zaznamenaných režimech s teoretiky, kteří se domnívají, že totalitarismus je projevem moderní masové společnosti (str. 24 a další). Bohužel, přestože autoři naznačují, že představí argumenty obou stran, linii příliš nedrží, alespoň nikoliv ve zřejmé a čitelné formě. Namátkou představují několik myslitelů, poté hovoří o totalitarismu jako politickém náboženství, pak se vrací k definici totalitarismu, kterých nabízejí hned několik, pokračují literárním zpracováním totalitarismu, a hned navazují rysy totalitarismu. Z hlediska struktury by definice mohla být úvodem, po úvaze o přirozenosti či modernosti totalitních aspektů režimů, a spojena s rysy totalitarismu. Kapitola je uzavřena krátkým naznačením možností vnitřní diferenciac (či klasifikace této diferenciac) totalitních režimů.

Třetí kapitola určená představení autoritarismu je uvedena poznámkou věnovanou vztahu pojmů “autorita” a “autoritarismus” a v ucelené a kompaktní podobě autoritarismus představuje od příkladů geneze přes definici, zmiňuje teorii či koncept limitovaného pluralismu i další politologicky relevantní fakta (charakter a formu občanské mobilizace a/nebo její nepřítomnost, povahu zahraniční politiky autoritativních režimů (nabízí se otázka, proč chybí obdobná část u popisu totalitních režimů, pokud vzneseme hypotézu, že totalita předpokládá už z definice

expanzi) a text obsahuje i typologii autoritativních režimů. V třetí kapitole je také určitý prostor věnovaný typologii a charakteristice pre- a post-totalitních režimů, které jsou navýsost zajímavým a aktuálním tématem v současné politologii. Nad rámec je v ní přítomno snad pouze srovnání obou typů režimů (totalitních a autoritativních), které by logicky mohlo být umístěno samostatně, pokud je samostatné místo vyčleněno textu porovnávací roli ideologie v totalitních a mentality v autoritativních režimech.

Čtvrtá kapitola patří co do tématu k nejzajímavějším, neboť se zabývá otázkou legitimacy v autoritativních a totalitních režimech. Dnešní obecný úzus (v demokratických společnostech) vykládá tuto otázku jako neplatnou, autoritativním a totalitním režimům upírá legitimitu (byť nikoliv legalitu). Autoři ovšem přesvědčivě argumentují ve prospěch legitimacy i totalitních a autoritativních režimů, přestože se ovšem jedná o jiný typ legitimacy, než je legitimita režimů demokratických. Úvodem je upřesněn rozdíl mezi legitimizací (legitimizace je proces získání legitimacy) a legitimitou, následovně jsou definovány typy legitimacy. Tradiční legitimita je legitimitou vykazující (či odkazující se k) transcendentní hodnoty, další typ legitimacy se odvozuje od souhlasu (zúčastněných), třetí koncepce legitimacy je definována jako přesvědčení (o závaznosti) a čtvrtá koncepce je označena jako behaviorální (vyplývající z existence panství, absence alternativ) (str. 67). Obsahem (a částečně reprodukcí) legitimacy se zabývá zbývající část úvodu. Následuje pokus o katalog typů legitimacy vlastních autoritativním režimům (charismatická, tradicionalistická, národní, vyplývající ze společenské smlouvy, strukturální, legalistická, geopolitická, idealistická, technokratická, negativistická, sociálně ideová, efektivní-funkční). Obdobný katalog autoři sestavili pro totalitní režimy (legimita teleologická, ideologická, ritualistická). Autoři zvláště nezdůrazňují skutečnost, která je ovšem, domnívám se, vcelku zřejmá, že některé z těchto typů legitimacy se překrývají, či se objevují v různých typech režimů (zvláště výrazné to může být u legitimit typických podle autorů pro autoritativní režimy, nicméně ani význam ritualistické legitimacy nelze podceňovat pro reprodukci režimů jiného charakteru než režimy totalitní – což ostatně souvisí s úvodní analýzou role symbolů). Zvláštní pasáž textu je vyhrazena zkoumání, zda je v totalitních režimech přítomna některá z legitimit, jejichž definice vycházejí z práce M. Webera (racionální, tradicionalistická a charismatická) (str. 77). Autoři nacházejí v totalitních režimech prvky všech tří legitimit, upozorňují na skutečnost, že obvykle zdaleka nejčastější u historických režimů, které jsou považovány za příklady totalitarismu, byla legitimita charismatická. Závěr čtvrté kapitoly je věnován otázce reprodukce legitimacy v autoritativních a totalitních režimech. Autoři odkazují zvláště na Huntingtona. Nejprve zmiňují, že “udržení legitimacy je obrovským problémem všech autoritativních a totalitních režimů” (str.

79) a uzavírají svůj text konstatováním, že pokusy o nahrazení legitimacy v těchto režimech jsou obvykle neúspěšné. V této souvislosti ovšem jako čtenář postrádám odpověď na otázku, jak je tedy možné, že tak velká část režimů² v celoplanetárním měřítku je a vždy byla nedemokratická. Oprávněnosti takové otázky by odpovídala i poznámka autorů v závěru knihy: “Světová politická praxe jednoznačně ukazuje, že se v žádném případě nepotvrdila Fukuyamova utopická teze o konci dějin neboli definitivním vítězství demokracie.” (str. 157)

Jak jsem již naznačil v úvodu, z rámce knihy poněkud vybočuje kapitola pátá, která je věnována politické psychologii. Přesněji řečeno je věnována dvěma tématům: autoritářské osobnosti a politickému vůdcovství. Není sporu, že obě témata souvisejí s autoritářskými a totalitními režimy (přestože podle mého názoru s těmito režimy souvisí i problematika, kterou se celoživotně zabýval např. Foucault, který na rozdíl od Fromma zmiňován není) a naopak problematika autoritářské osobnosti či politického vůdcovství souvisí i s demokratickými režimy. Autoři zabývají výzkumem autoritářské osobnosti počínaje prací Institutu pro sociální výzkum přes rozšíření výzkumu autoritářské osobnosti z pravicového i na levicové autoritářství, charakterizují politické vůdcovství, zmiňují teorie *Zeitgeist* a *Great History Man*, pod kterými popisují dva tradované postoje k roli osobností v dějinách: zdůrazňující (role vůdců), popř. popírající (dějinné podmínky). Dále je v kapitole věnován prostor charakteristice politických vůdců a úvaze na téma, proč vzniká politické vůdcovství. Autoři v úvodu k páté kapitole zmiňují, že “politologické práce věnované autoritarismu a totalitarismu se vesměs psychologicko-politickým aspektům nevěnují” (str. 81). Dále uvádějí, že “politická psychologie přitom dospěla v příslušných výzkumech k důležitým poznatkům, které významně rozšiřují obzor poznání v oblasti teorie a praxe nedemokratických politických systémů...” (str. 81). Vhodné by snad bylo i v textu zvýraznit v čem konkrétně byl podle názoru autorů obzor poznání rozšířen. Domnívají se snad autoři, že procentuální zastoupení autoritářských osobností je v autoritativních režimech zvýšené oproti režimům demokratickým a autoritářská osobnost u populace dominuje v režimech totalitních? Političtí vůdci jsou jiní v autoritativních režimech, jiní v totalitních a jiní v demokratických?

Šestá kapitola věnovaná ideologii a mentalitě je označena příznačně “totalitní ideologie a autoritativní mentalita” (str. 95), čímž autoři odkazují již dříve zmíněnému názoru, že pro totalitní režimy je charakteristická přítomnost ideologie, zatímco pro autoritativní přítomnost určité mentality. Podstatné je ovšem slovo určité, protože autoři by se jistě nepřeli o to, že nějaká mentalita je přítomná ve všech režimech. Jejich názor pouze zpřesňuje, že pro autoritativní

² Např. <http://www.freedomhouse.org/research/survey2004.htm> atd. K diskusi srv. též Kopeček 2003.

režimy je typická mentalita, která se neobjevuje v jiných typech režimů. Dále se v kapitole autoři věnují definici ideologie. Samo toto téma je velmi složité a je racionální volbou, ze strany autorů, že mu neposkytují příliš prostoru a charakterizují svoje uchopení pojmu jen ve stručnosti. Snad pouze škoda, že není zmíněn např. Mannheim (např. Mannheim 1991) či Marx, namísto příliš odvážných generalizací typu: “Podoba ráje (utopického stavu, který je slibován ideologií) je samozřejmě různá, avšak vždy je založena na likvidaci určitých společenských skupin...” (str. 97). Tento vývod zřejmě vychází z chápání ideologie jak je naznačeno u Linze (str. 96) a vede ke konstatování o uzavřenosti ideologického systému či jeho ambicím na vysvětlení všech společenských jevů (str. 97). Po ideologiích se autoři zabývají mentalitami, které definují jako “způsoby myšlení a cítění” (str. 97) a kladou proti ideologiím v tvrzení, že “ideologie je koncept sociologie kultury, mentalita koncept studie charakteru společnosti” (str. 97). Termín “koncept sociologie kultury” by jakési vysvětlení zasloužil, protože např. Giddens uvádí, že ideologie jsou “hodnoty a představy, které upevňují pozici mocnějších skupin vůči méně mocným” (Giddens 2003: 542) či “sdílené představy nebo názory, jejichž smyslem je ospravedlňovat zájmy dominantních skupin ve společnosti” (Giddens 2003: 550), což je konstatování, které navazuje krom jiného na Marxovu analýzu ideologie a “kultura” je souhrnně “hodnotami, normami a hmotnými statky typickými pro určitou skupinu” (Giddens 2003: 550) – tato linie úvah o ideologii jako konceptu sociologie kultury nás bezpochyby povede k tomu, že ideologii identifikujeme i tam, kde ji autoři nehledali, nota bene tzv. “charakter” společnosti je, obávám se, právě kultura. V dalších pasážích autoři popisují konkrétní příklady ideologií (ve 20. století identifikovali dvě významné – nacismus a komunismus). Jako první ideologii je prostor věnován nacismu. Autoři se už při úvodu popisu nacismu nevyhnuli srovnáváním nacismu s marxismem (str. 101), přičemž jako zásadní rozdíl zmiňují nacionální charakter nacismu a internacionální marxismu. Na rozdíly mezi nacismem (či fašismem) a marxismem (či komunismem) je tolik názorů, kolik je autorů. Tyto názory jsou obvykle silně podmíněny politickou orientací autorů, takže z definování rozdílů mezi fašismem a komunismem spíše než relevanci těchto rozdílů odvodíme právě a jen politický názor, který je blízký mluvčímu. Např. Butterwege se naopak domnívá, že fašismus je zaměřen antidemokraticky principiálně, je antidemokratický ze svých idejí a cílů, zatímco socialismus pouze, pokud je zneužit (Mareš 1998: 27). Jiní autoři se domnívají, že komunismu byl vlastní racionalismus a nacismu iracionalismus (např. Heywood, ze kterého ostatně autoři recenzované knihy také vycházejí při definování charakteristik fašismu a nacismu (Heywood 1994: 101), o dalších sporech (emancipační vize komunismu versus reakční fašismu atd.) ani nemluvě. Nejlepší charakteristika skutečně podstatných rozdílů mezi komunismem a fašismem ovšem vychází z

konceptu, který v ucelené podobě představil N. Bobbio ve své přínosné práci *Pravice a levice*. Pravicové ideologie (např. fašismus či nacismus mají ostře negativní vztah k ideji rovnosti, naopak levicové – např. komunismus – naopak výrazně pozitivní). Právě akcent na ideu rovnosti odlišuje pravici od levice, nikoliv, jak se někteří autoři mylně domnívají³, váha přikládána státnímu intervencionismu, kolektivismu ap. Jistě akcent na rovnost/nerovnost může souviset i s nacionalismem (rovnost mezi národy atd.), nicméně je vhodnější se přidržit vyšší míry abstrakce a zkoumat skutečnou podstatu a základní pilíře ideologií (než-li jejich projevy). Podstatou nacistické ideologie je podle autorů zejména “specifická směsice rasového antisemitismu a sociálního darwinismu” (str. 102). Antisemitismu autoři věnují nejvíce prostoru a se sociálním darwinismem jej do jisté míry spojují, méně místa je věnováno dalším charakteristikám nacismu (prvek permanentní revoluce, mesianismus, vůdcovský princip atd.). Mnohem, možná řádově více textu autoři věnovali komunismu, u kterého je zmiňováno dokonce několik variant, konkrétně se jedná o stati nazvané “Komunismus” (str. 104), “Maoismus” (str. 109), “Čučche” (str. 112). V rámci textu věnovanému komunismu autoři jako teoretiky, kteří zformovali ideologii komunismu, jmenují Marxe a Engelse, ale upozorňují na brzký vznik mnoha doktrinálních variací ideologie. Nejrozšířenější a nejvlivnější (autoři hovoří o “kanonické platnosti” (str. 104)) byla doktrína vypracovaná vůdcem ruských bolševiků Leninem, která vešla ve známost jako marxismus-leninismus. Jako druhou vlivnou jmenují maoistickou doktrínu, spíše okrajově se zmiňují o stalinismu. Vcelku podrobně je charakterizována podstata marxismu, přičemž zdůrazněny jsou tři aspekty marxistického myšlení: dějinnost, totalita a dialektika. Dějiny jsou v marxismu emancipačním boje člověka s cílem rozvinutí a osvobození člověka “hluboce všestranně smyslového” (str. 105), přičemž lidi jsou nositelé třídních zájmů a tvůrci třídních vztahů (které je omezují), plnost výše zmíněného všestranně rozvinutého individua bude možné realizovat až ve společnosti beztřídní. Dějiny podle marxistů podléhají (poznatelným) zákonitostem. Koncept totality pracuje podle autorů “s předpokladem všestranně určující nadvlády celku nad částmi” (str. 106). Vposled se autoři vyrovnávají s dialektikou a to s jednoznačně negativním závěrem. Určitý prostor je v textu vymezen charakterizací komunistické morálky, charakteru marxistické (či přesněji řečeno Marxovy) prognózy dalšího vývoje a samozřejmě definování podmínek nezbytných pro realizaci komunismu. Autoři závěrem cítí potřebu potvrdit, že se v případě marxismu skutečně jedná o ideologii, což může být pochopitelné vzhledem k dlouhotrvajícím debatám o tom, zda se jedná o ideologii či o vědu (vědecké poznání, vědeckou metodu), debatám, které ostatně pokračují ještě dnes. Možnou, ale

³Např. Mojmír Hampl v textu O mýtu "pravicového" extremismu (in *Laissez-Faire*, ročník III, listopad 2000).

nikoliv nezbytnou terminologickou výhybkou, je namísto používání termínu marxismus používat pojmů “komunismus”, “socialismus” (jak to činí např. Heywood), v případě označování konkrétních doktrín přímo “bolševismus”, “leninismus”, “maoismus” atd. Právě maoismu je věnována další část kapitoly. Autoři ji považují za čínskou mutaci marxismu-leninismu (str. 109), což je zajímavá otázka z hlediska geneze této doktríny. Krom popisu doktríny samotné se autoři zabývají čínskou praxí, což je možná pasáž více se hodící do následující, sedmé kapitoly. Jednou z nejzábavnějších částí knihy je text věnovaný “čuče”, což je podle autorů severokorejská ideologie (nebo snad doktrína marxismu, ale z textu samotného vyplývá, že s marxismem čuče moc společného nemá, takže se spíše, jak autoři poznamenávají (str. 112) jedná o málo známou ideologii či možná spíše kult, pokud se projevuje zbožnění osoby panovníka a přítomností zázraků (str. 115 ad.)). Dále se autoři věnují popisu některých vybraných příkladů toho, co označují jako mentality. Zmíněny jsou příklady Španělska, Chile, Rakouska, Portugalska a Libye. U frankistického Španělska autoři zdůrazňují militaristickou mentalitu (která bezpochyby souvisí se zrodem režimu v občanské válce i v založení jeho vedoucích kádřů, zejména vůdce, kterým byl generál Franco) a značnou roli, kterou při formování španělské frankistické mentality měly katolické vlivy. Jako marginální a spíše účelové (zahraničně-politicky) chápou vlivy, které v některých etapách Španělska přibližovaly fašistickým režimům. Zmíněna je existence a (politické) směřování falangy, stejně jako postupný úpadek jejího vlivu. Autoři odkazují na fakt, že (obdobně jako u – nejen – ruských bolševiků) postupně došlo k byrokratizaci falangistických kádřů. Zajímavým případem autoritativního režimu je Chile, jednak vzhledem existenci režimu relativně nedlouho v minulosti, druhdy s ohledem na fakt, že politicky autoritativní režim zároveň (stejně jako je tomu v případě hybridního režimu v Singapuru) preferoval ekonomický liberalismus. Mentalita přítomná v Chile byla podle autorů opět spíše militaristická, nepostrádala apel na vlastenectví a zcela jistě (s odkazem na typy legitimacy ve čtvrté kapitole) prvky hospodářské efektivity (jako hodnoty). V Rakousku (s odkazem na rakousko-uherské dědictví) dominovala mentalita byrokraticko-militaristická spojená s vlivem katolictví. V případě Portugalska se autoři věnují zejména popisu diktátora A. Salazara, potažmo jeho názorů, zdá se tedy, že mentalitu typickou pro Portugalsko ztotožňují se Salazarovou vizí *Estada Novo* (Nového státu). Klíčové jsou důraz na “organický zájem národa” (str. 121), morálku (tento aspekt byl zřejmě ovlivněn opět katolictvím, autoři zmiňují inspiraci papežskými encyklikami *Rerum novarum* *Quadragesimo anno*) a korporativismus. Mentalitu, která z toho plyne, nechávají autoři odvodit čtenáři. Posledním režimem, kterým se autoři zabývají, je Libye. Pozornost v tomto případě směřují spíše na osobnost M. Kaddáfího, jehož názory částečně představují.

Sedmá kapitola, jak bylo řečeno, je určena popisu některých konkrétních příkladů totalitních a autoritativních systémů. Jmenovitě je rozebráno (či zmíněno) komunistické Rusko, nacistické Německo, hodžovská Albánie, Pol Potova Kambodža, frankistické Španělsko, salazarovské Portugalsko, krátká epizoda Fiume, lidové Polsko a další). Jako další zajímavé téma je zmíněn i případ hybridního režimu (v tomto případě poloautoritativního), kterým se Singapur. Důvodem, který je snad (podle jejich konstatování) mohl přimět k zařazení těchto ilustrativních příkladů, je obava, že “popsané teorie totalitarismu a autoritarismu mohou vypadat navenek neživotně a prázdně”, pokud nebudou naplněny ukázkami z historie (str. 125). Jak již je pro knihu typické, největší prostor je věnován popisu komunistického Ruska. Tento totalitní režim je podle autorů nejstarší a trval nejdéle. Vzhledem k tomu, že předpokládám všeobecnou znalost dějin sovětského (komunistického) Ruska, omezím se na zdůraznění faktu, který považují za důležitý i autoři – a totiž, že tento režim byl inspirací pro celou řadu režimů pozdějších. Druhým významným totalitním režimem je podle autorů nacistické Německo. Autoři zmiňují (alespoň počáteční) relativní samostatnost církví, otázka, kterou se nezabývají je (opět relativní) samostatnost průmyslu (přesněji řečeno soukromého kapitálu). Domnívám se, že právě analýza (byť relativně) nezávislých či samostatných segmentů společnosti by mohla tvořit zajímavou oblast jednak komparace (jednotlivých konkrétních režimů), druhdy výzkumu týkajícího se ověřování načrtnutých teorií totalitarismu (či jejich falsifikace v praxi). Například by bylo zajímavé srovnání totalitního Německa s autoritativní Chile s ohledem na kontrolu politického života a naopak nezávislosti ekonomické sféry. Je škoda, že právě nacistickému Německu nevěnovali autoři více prostoru. Zajímavými (zejména z hlediska dosavadního méně intenzivního odborného zájmu) jsou i další dva příklady totalitních režimů - hodžovská Albánie a Pol Potova Kambodža. Příklady obou zemí svědčí o pokusu realizovat totalitarismus pomocí nízké technologie, kdy internalizaci dohledu nahrazoval (fyzický) teror, přesto podle autorů došlo v obou zemích k naplnění totalitarismu v maximálně dosažitelné podobě. Z autoritativních režimů je nejobsáhlejší prostor vymezen frankistickému Španělsku (zřejmě obdobně jako tomu bylo u komunistického Ruska s ohledem na dlouhou dobu trvání autoritativního režimu). Jako ve většině případů analyzovaných totalitních i autoritativních režimů je i případ Španělska svázán s postavou diktátora (či vůdce) generála Franka. Autoři dokonce konstatují, že v tomto případě šlo nejspíše o “osobní diktaturu” (str. 139), která postavu diktátora o dlouho nepřežila. Typická pro Španělsko, jako příklad autoritativního režimu, byla existence mnoha různých zájmových skupin a proudů, které byly kooptovány (a jejich zájmy vyvažovány či sladěny) či ponechány v jisté nezávislosti, pokud nepřecházely k otevřeně opoziční činnosti. To, co autoři považují za “historicky

nejvýznamnější výsledek frankistického systému” (str. 141), byla stabilizace společnosti, otupení ostrého, vyhroceného nepřátelství mezi dvěma tábory, které se střetly v občanské válce. Originální model představují autoři na příkladu salazarovského Portugalska. Obdobně jako marxisté se i Salazar (jako bývalý profesor ekonomie) domníval, že ekonomika má ve společnosti extrémně významnou roli a “politika není ničím jiným než prostředkem k realizaci ekonomických cílů” (str. 143). Politické konflikty hodlal vyřešit (nebo možná lépe řečeno umrtvit) zmrazením společenského a politického pohybu a nahrazením politického konfliktu vládou odborníků (“katedrokracie” (str. 143)). Rozhodující (nejen) ve sporných otázkách byl ovšem názor Salazara, i v tomto případě se tedy jednalo nejspíše o osobní diktaturu. Jako jistý experiment byl realizován režim Svobodného státu Fiume. V případě tohoto režimu šlo o osobní dobrodružství a projekt jedné osoby, G. D'Annuzia, projekt, který neměl dlouhého trvání (šestnáct měsíců) a je autory uváděn zřejmě spíše pro zajímavost, jako zpestření, protože přesto, že se nacházel (atypicky) na evropském území a relativně pozdně (po konci I. světové války), šlo o tolik bezvýznamný režim, srovnatelný s režimy zakládanými obdobnými dobrodruhy v průběhu historie po celém světě, že z něj – coby samostatného případu - patrně nelze vyvozovat obecněji platné závěry. Přínosem a jistě velmi zajímavým výzkumem by mohlo být v této souvislosti porovnání většího počtu (malých) režimů zakládaných v průběhu 20. století dobrodruhy a žoldáky v Asii, Africe apod. Posledními dvěma režimy, kterými se autoři zabývají, jsou dva režimy východoevropské, polský a maďarský. Poválečné Polsko prošlo vývojem s mnoha peripetemi, kdy autoritativní režim slábl a znovu sílil, přičemž nebyl spojen s jednou osobou (vůdce), proto mu oprávněně byla a je věnována zvýšená pozornost. V této souvislosti lze jen ocenit stručnou charakteristiku vývoje poválečného Polska z pera autorů a zejména sledování proměn režimu, role ideologie, potažmo způsobů legitimizace (které, jak autoři naznačují, měly tendenci se od ideologických přesouvat k legitimizaci “národními a státními zájmy” (str. 150)). Maďarsko po roce 1956, kterým se autoři ve větší části textu Maďarsku věnovanému zabývají, je označeno jako “kádárovské” (str. 150) podle zakladatele a hlavního protagonisty. Autoři nabízejí vysvětlení relativní liberálnosti maďarského režimu, zmiňují některé charakteristiky, které Maďarsko (potažmo maďarskou společnost, politiku a ekonomiku) odlišovaly od jiných států východní a střední Evropy, které byly v zóně sovětského vlivu, a popisují vnitřní genezi země. Na posledním příkladu autoři ilustrují hybridní režim, tedy Singapur, který je označován za režim poloautoritativní. Singapur patří k zemím ve kterých existuje politický pluralismus, nicméně “tamní politický život (je) plně ovládnut jednou politickou stranou – Stranou politické akce” (str. 155). To samo by jistě nestačilo, abychom mohli označit takový režim za poloautoritativní, autoři však nabízejí několik důvodů, které činí ze

singapurského režimu režim specifický (str. 155). Jednak jsou to okolnosti vzniku (konkrétněji problematické odtržení od Malajsie a následné napětí způsobené “špatnou ekonomickou situací, rasovými nepokoji a rostoucím vlivem komunistů” (str. 155)). K vyřešení problémů souvisejících zřejmě s okolnostmi vzniku bylo použito represe (tedy nástrojů typických pro autoritativní režimy). Dalším důvodem specifického charakteru Singapuru je vliv osobnosti zakladatele (Lee Kuan Yewa), který jednak setrval v čele režimu velmi dlouho, druhy disponoval potřebným charismatem a schopnostmi, s čímž byla patrně svázána jeho popularita (či opět možná lépe řečeno – legitimita, která se přenášela i na režim). Podle názoru autorů je pro Singapur typická velmi nízká míra demokratičnosti (str. 156), a vice versa je ovšem tento stav podporován většinou obyvatelstva. Otázkou, která se v této souvislosti nabízí, je, zdali se v takovém případě jedná opravdu o nízkou míru “demokratičnosti” anebo spíše o nízkou míru “liberálnosti” (což jsou v zásadě dva odlišné termíny označující dvě odlišné věci). Případem Singapuru je ilustrativní sedmá kapitola uzavřena.

Obsahem poslední, tedy osmé kapitoly, je z větší části tabulka (str. 158-160) srovnávající vybrané aspekty autoritativních a totalitních režimů. Sledovanými režimy jsou Německo (v letech 1933-1945), SSSR (v letech 1922-1953), Čína (v letech 1949-1976), Itálie (v letech 1922-1946) a Španělsko (1936-1975). První tři případy režimů patří k těm, které autoři identifikovali jako totalitní, druhé dva jsou autoritativními režimy. Sledovaná je celá řada faktorů, od příkladů hesel, přes osobnost vůdce, jeho titul, název ideologie, situace před získáním moci, způsob získání moci, název vládnoucí strany, činnost jiných politických stran, hlavní nástroje represí, hlavní deklarování nepřátel, vlastnictví půdy, situace prostředků masové komunikace, průmyslové podniky, vztah k náboženství, mládežnické organizace, politická policie, cíle zahraniční politiky, první oběti expanze, boje ve vnitřním kruhu, osud vůdce a další osud státu. Domnívám se, že tabulka je uceleným a přehledným závěrem celé publikace.

Kniha autorů Stanislava Balíka a Michala Kubáta je bezpochyby čtivá a zabývá se atraktivním tématem nejen z politologického, ale i čtenářského hlediska. V krátkém celkovém shrnutí mohu konstatovat, že velmi dobře pasáže se v publikaci střídají se slabšími. Jako celek je kniha ovšem bezpochyby přínosem, protože přináší v krátké a ucelené podobě syntézu řady názorů na problematiku autoritativních a totalitních režimů. Kniha nabízí řadu odvážných hypotéz a čtenáře jistě zaujme. Přestože nejde o text, který by téma zpracoval vyčerpávajícím způsobem (a je otázkou, zdali by to bylo vůbec v současné době možné), jde o svým způsobem první pokus tohoto druhu, který čtenáři, který se chce v problematice zorientovat, poskytne dobrý přehled, a čtenáři s hlubším zájmem o problematiku dostatečné množství odkazů, ze

kterých bude moci svoje znalosti rozšířit.

Literatura:

- Balík, S.; Kubát, M. (2004): *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Dokořán, s.r.o., Praha.
- Bastl, M.(2003): *Napravo od liberálů*, in *Politologický časopis* 3, str. 282-288.
- Bobbio, N. (2003): *Pravice a levice. Důvod a smysl rozdělení politické scény*, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno.
- Fukuyama, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*, Rybka Publishers, Praha.
- Giddens, A. (2003): *Sociologie*, Argo, Praha.
- Heywood, A. (1994): *Politické ideologie*. Victoria Publishing, Praha.
- Hloušek, V., Kopeček, L. (2003): *Hybridní demokracie*, in: Hloušek, V., Kopeček, L., (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, MPÚ MU, Brno.
- Hloušek, V., Kopeček, L., (eds., 2003): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, MPÚ MU, Brno.
- Kopeček, L. (2003): *Vize role liberální demokracie ve světě na přelomu 20. a 21. století*, in: Hloušek, V., Kopeček, L., (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, MPÚ MU, Brno.
- Mannheim, K. (1991): *Ideologie a utopie*, Archa, Bratislava.
- Mareš, M. (1998): *Česká veřejnost a extremismus politických stran*, in: Fiala, P. (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Masarykova univerzita, Brno.
- Mareš, M. (2003): *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Barrister&Principal a Centrum strategických studií, Brno.
- Strmiska, M. (1998): *Demokracie, extremismus, antisystemová orientace. Příspěvek k diskusi o pojetí*, in: Fiala, P. (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Masarykova univerzita, Brno.

Internetové zdroje:

Freedom House, 2005. <http://www.freedomhouse.org/>.